

Az irigységről

MESTERHÁZI MIKLÓS

Ezt a szösszenetnyi traktátust annak a – minthogy idétlen bája *engem legalábbis* megfogott, következőleg – *fogós* problémának szeretném szentelni, vajon mi is hibádzik abból, akinek nincs ízlése – mármint túl azon, amit pallérozottabb elmék analitikus úton is fölfedezhetnek, tudniillik hogy ízlése, az pont nincsen neki; vagyis hogy miféle fogyatkozásra, az elme mely erejének alkalmatlanságára vall ez az apróhirdetések valaha volt nyelvén fogalmazva *csekély lelki hiba*: mit orrontunk meg abban voltaképp, akiben megorrontjuk, hogy nincs ízlése, noha nem lel benne semmi hibát sem a kórboncnok, sem az alkotmányjogász, nem lelnek benne még a hatalom olyan megtéveszthetetlen őrei sem, mint a kalauzok vagy a portások – aminél fogva talán az sem egészen kizárható, hogy az, hogy ízlés, csak afféle ötödik kerék elménk gépezetében. Mármint mit orrontunk meg *mi, akiknek van ízlésünk* – és ezt a voltaképp magától értetődő kiegészítést csak azért teszem, mert alkalmat ad elháríthatnom a félreértés egy eshetőségét: a retorikus többes szám első személy láttán talán fölhorgadt a tiltakozhatnék Önökben, csakhogy azon, hogy „akiknek van ízlésünk”, semmiképp sem „jobb embereket” értek, nem is értőket, beavatottakat, vájtfüleket, akik közé semmiképp sem számíthatom magam; abban az összefüggésben, amely az ebben a szösszenetnyi traktátusban eszközölt vizsgálódás szemszögéből egyedül vág lényegbe, ha valakinek megbízhatóan rossz ízlése van, *az is megteszi*. Hadd árnyaljam a dolgot tovább, mármint a dolgot velünk, akiknek van ízlésünk: mit orrontunk meg, *amíg még van olyan, hogy ízlés* – de erről majd a végén.

Módszertani megjegyzésféleképpen előre kell bocsátanom, hogy ennek a rejtélynek a föloldása legalább 17 és fél percet vesz igénybe, az efféle szösszenetnyi traktátusok számára ellenben csak 15 perc engedélyeztetett, amiért is a megoldást egy más alkalom-

ra kell halasztanom,¹ s e helyt be kell érnem azzal, hogy mintegy utat nyissak a megoldáshoz, kiirtva (mint illik) a balítéletek gízgázat (avagy megritkítva setét erdejüket, esetleg elapasztva mérges mocsarukat), szóval *megmagyarázzam legalább a címet*, meg hogy miért is került ennek a szösszenetnyi traktátusnak az élére, és hogy mi köze is mindennek Kanthoz.

Hogy e kisdéd értekezés fölé azt a címet biggyesztettem: *az irigységről*, annak a figyelmes vizsgálódás három nyomós okát is föllelheti. Történt a dolog először is a velem született urbanitás² okán: túl régóta írnak, túl sok híresség írt, és túl sok érdekeset e tárgyról, hogysem aggályok nélkül merné ezt a címet, hogy *Az izlésről*, odabiggyeszteni az ember bármí fölé – semmiképp sem szerettem volna nevetségessé válásom amúgy sem csekély kockázatát azzal fokozni, hogy már mindjárt a címmel heves várakozást keltek, amelyet utóbb persze majd képtelen leszek kielégíteni. Ugyanez okból nem írtam versben az alábbiakat.³ A címet tehát,

¹ Ha az első bekezdésből nem, ebből az idétlen tréfából már mindenképp kitűnhetett: ez az írás egy előadás* első változata, amely változat a rendelkezésemre álló időhöz mérten botrányosan hosszúra sikeredett, noha mindössze egy nagyobb tanulmány egyetlen szakaszát próbáltam meg benne meghallgatható formára faragni – belátván, hogy ennyire béketűrő hallgatóságot nem remélhetek, most tehát az Olvasó türelmét teszem próbára, tetézve vétkeimet azzal, hogy mindjárt nagyvonalúságáért is folyamodom: voltaképp ez az írás is az első bekezdésben vázolt kérdés körül forog, de hogy mire is akartam a kérdéssel kilyukadni, már persze, ha kilyukadtam bármire is egyáltalán, az valóban csak abból a tanulmányból derülhetne ki, amelynek ez itt, mondtam, csak részlete. Ennek dacára mégsem mindenestül *Zumutung* talán, hogy rá próbálom tukmálni az Olvasóra ezt a na-ebből-sem-lett-semmi előadást, hisz az végül is Kant antropológiai tárgyú írásainak egy olyan elemét boncolgatja, amely, legalábbis a szerző szerint, *Az ítélőerő kritikáját* író Kant számára sem volt közömbös, és a tetejében még szórakoztató is – és ebben a, mondom, botrányosan hosszú változatban, úgy gondolom, inkább sikerült rábőknöm arra, hogy valóban képtelenül szórakoztató, mint az előadás végleges változatában, amely, meglehet, már csak egyetlen erénnyel hengegthetett, tudniillik hogy rövid volt.

* Elhangzott az ELTE BTK Filozófia Intézete és Nyelvfilozófiai Kutatócsoportja, a Német–Magyar Filozófiai Társaság, valamint a Pécsi Egyetem filozófiai tanszékei által 2004. szeptember 23–25-én, Budapesten *Metafizika, ész, nyelv – kritikai perspektívák* címmel Kant halálának kétszázadik évfordulója alkalmából rendezett konferencián.

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 42.

³ Így szól tudniillik Kant válasza arra az önmaga föltette kérdésre, hogy „miért tűrhetetlen a középszerű költemény, míg a középszerű szónoklat – szokása Kantnak párhuzamot vonni költészet és ékesszólás

hogy *Az irigységről*, az alábbiak, bár nem tisztességtelen szándékok okán, mégis kétségkívül *megettévesztésféleképpen* viselik; ám hadd említsem föl nem is csak azt, hogy a megettévesztés hajlandósága megrögzött vonása annak a nemnek, amelyhez tartozom, s így tán elbizakodottságról az árulkodnék – márpedig ennek még a látszatát is szeretném elkerülni –, ha pont én nem akarnék megettévesztetni, hanem hogy a tetejében még valamiféleképpen üdvös is, amiképp az a szóban forgó ártalmatlan porhintés maga is, mert mind a megettévesztés hajlandóságáról, mind annak üdvös voltáról alább még szót kell ejtenem, s az elmondottaknak hála a tárgyat Önök meghitt ismerősként üdvözölhetik. Ez tehát a második ok. A harmadik meg, hogy az irigység problémájának nagyon is sok köze van ahhoz, amiről beszélni szeretnék, és ekképp akkor megkönnyebbülten a tárgyra térhetek végre – a tétel, amelyet explikálni szeretnék, tudniillik így szól: „a nagyon irigy embereknek, mert nem társas természetű lények, általában nincsen ízlésük”. Mert *nem úgy van drótozva az elméjük* („ihr Kopf hat nicht die Richtung so zu wáhlen”).

A tétel ebben a formában Kant egy antropológiai előadásán hangzott el, történetesen az 1782–83-as év téli szemeszterében.⁴ Annak, amiről szól, vannak talán instruktívabb megfogalmazásai is,⁵ és akadnak mulatságosabbak – ennek az értekezésnek a végén

között – mégiscsak egész jól elviselhető”: hogy ugyanis „a hangütés ünnepélyessége minden költői alkotásban nagy reményeket ébreszt, és épp mert e reményekben csalatkozunk, a költemény becse, mint az lenni szokott, még mélyebbre süllyed, mint talán prózai értéke szerint megérdemelné”. Immanuel Kant: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Werke in sechs Bänden. Hrsg. von Wilhelm Weischedel, Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt, 1964, Bd. VI., 576–577.

⁴ Menschenkunde (1781–82). In *Kant's gesammelte Schriften*. Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (azaz az „Akademie-Ausgabe”, a továbbiakban: AA), de Gruyter, Berlin, 1997, XXV. II. 1096. A tétel elhangzik többször is; csak példaként: *Busolt* (1788–89) AA XXV. II. 1509.

⁵ Mondjuk, az alábbi: „A szép szemrevétele megítélés, nem pedig élvezet. Ez a jelenség szerezhethet alkalmasint némi élvezetet, ám távolról sem a szépségben lelt tetszés ítéletének összefüggésében, mert emez csupán a tárgyban lelt tetszés általánosságáról alkotott ítélet. Amiből látható, hogy mert ez az általános érvényesség haszontalan, amint hiányzik a társaság, a társaság hiányában rögvest elvesznék a szépség minden vonzereje is; ahogy a szépség iránt táplált hajlandóság sem születhetnék meg *in statu* [kihúzza: *naturali solitario*.” – 686. észrevétel (1769–70), AA XV. (Észrevételek az antropológiához) I. 306. Ugyanerről: 648, 653, 767, 983. észrevétel. Avagy az 1772–73-as előadásokban: „A magányos ember előtt rejtve maradna a természet minden szépsége. A mogorva [*ungesellig*] emberek nincsen ízlése.” *Collins* (1772–73), AA XXV. I. 179.

szeretném még idézni Kant egy bizarrabb gondolatkísérletét, mert persze szeretném, ha kisdéd traktátusom kompozíciója, ha már mondókám tárgya mégsem az irigység, választékos ízlésre vallana (és mert szeretném Önöket ezzel az ígérettel ébren tartani). De bárhogy fogalmazzon is Kant, maga a dolog mindig fölbukkan, valahányszor az antropológiai előadások (s végül az előadások megjelentetett kézükönyve⁶) rátérnek a gyönyör és undor⁷ érzékére, pontosabban annak legalább részben intellektuális alakjára, arra a sajátos *Vermögen der Rezeptivität*re, amelyet ízlésnek nevezünk – mindig fölbukkan, mert, hacsak nem tévedek irdatlanul nagyot, amiről szó van, a lelke, a veleje annak, amit az ideális élvezetek iránt tanúsított sajátos fogékonyságunkról Kant az orunkra kötni akart, és ami olyannyira megbűvölte őt, hogy a kedvéért az ízlés dolgaival való, voltaképp filozofikus elmére valló, ám utóbb inkább csak pszichológiai („fiziológiaiak”⁸) tekintett szöszmötölésből filozófiai esztétikát csinált.

Ami Kantot, mondom, ha csak nem tévedek nagyot, ebben a fura tehetségünkben, a gyönyör és undor részint intellektuális, részint mindazonáltal érzéki érzékében megigézi – egy olyan tehetségben tehát, amelyik természetünknek az érzékiségünkhöz kötődő, némiképp animális, receptív fertályán úzi praktikáit –, az az, hogy ezzel a sajátos érzékkel, fogékonysággal, mármint az ízléssel, „szépérzékkel”, ha tetszik, az ember azért dicsekedhetik, és ennél fogva más nem is dicsekedhetik, csak az ember, mert (legalábbis végső fokon) *egyetértésre* rendelt lény.⁹ A fogékonyság, amely hódolni készíten bennünket valami előtt, csak mert szép, *rólunk szól*, magyarázó oka bennünk rejlik, de nem érzékiségünk *természeti* természetében, még csak nem is kinek-kinek sajátos lelki alkatában, hanem abban, hogy képesek vagyunk a mások szemé-

⁶ Tudniillik az *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (*Pragmatikus érdekű antropológia*), 1798; a több helyütt átdolgozott és javított második kiadás, amelyen a végső simításokat már nem Kant, hanem, bár az ő útmutatásai alapján, Christian Gottfried Schütz végezte el, 1800-ban jelent meg.

⁷ *Lust und Unlust* – ezt a szópárt sokféleképpen fordították már, *Az ítélőerő kritikájának* legutóbbi magyar fordításában történetesen úgy szól, hogy *öröm*, illetve *örömtelenség*. Nincs fordító, akinek ez a két szó, ha így, párban bukkan föl, örömet szerezne, esetleg gyönyörére szolgálna, magam az *Antropológia* fordításakor a *gyönyör* és *undor* kifejezéseknél maradtam, pusztán hagyománytiszteletből, és ebben az írásban szeretnék meg is maradni ennél a szóhasználatnál.

⁸ Edmund Burke-ről és *Filozófiai vizsgálódások a szépről és fenségességről alkotott fogalmaink eredetéről* című esszéjéről emlékezik meg így Kant. Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Ictus, Szeged, é. n., 199.

⁹ *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 673.

vel–fejével itélni, *nach den Regeln des allgemeinen Gefallens*. „Az ízlés az a princípium, amelynek köszönhetően az emberek társadalmilag egyetemes élvezetnek örvendhetnek. A pusztában füttyül-nénk az ízlésre. Mindent, ami szép, egyedül a társaság [*Gesellschaft*] kedvéért szeret, egyedül a társaság kedvéért keres az ember [...] Az ízlés elveiben sok minden empirikus, de a megítélés érvei [*Gründe*] nem egyszerűen a tapasztalatból vannak elvonatkoztatva, azok ott rejlenek az emberiségben.”¹⁰ Ízlésünk rólunk árulkodik, de nem árulkodhatnék *pont rólunk*, ha nem volnának *a többiek*. És *hogyan* ízlésünk, arról árulkodik, hogy bár a természet – tudjuk – a vizsályt tette meg rendeltetésünk betöltésének eszközévé, voltaképp *Geselligkeit*ből vagyunk faragva. Míg ésszel, pontosabban az *Erkenntnisvermögen* egész tiszteletre méltó apparátusával (a szabályok tehetségével, a szabályok alkalmazásának, valamint rendszeres használatuknak a tehetségével) mint emberek rendelkezünk – mármint ki-ki mint ember –, definíció szerint, már persze azzal a megkötéssel, hogy ésszel megokolhatatlan módon, de történetesen rászorulunk bizonyos hártványokra, csontocskákra meg egyéb levesbevalókra a világ megkoncipiálása érdekében, s ekképp nem vallhatjuk magunkat *egészében* az eszes lényekhez hasonlóságnak, csak olyanoknak, amelyekből hibádzik az intellektuális szemlélet, továbbá míg gyakorlati eszünkkel megint csak definíció szerint mint emberek osztozunk – ki-ki mint ember osztozik – azoknak az eszes és föltehetőleg érzékiséggel megvert lényeknek a meggondolásaiban, amelyek a tetejében még véges lények is, az „öröm és undor részben érzéki, részben intellektuális érzéke”, szóval, az ízlés e tekintetben fura egy *Vermögen*, mivelhogy nem henceghetünk minden további nélkül vele, csak mert állítólag eszes, kétségkívül érzékiséggel felszerelkezett vagy félig érzékiségbe süppedt és mindenképpen végességre ítélt lények vagyunk: attól van, attól van kinek-kinek a magáé is, hogy többes számban is ragozódunk, és hogy ez számunkra nem mellékkörülmény. A gyönyör, ha és amennyiben nem a „gyomor gyönyöre” – noha valami félreértés folytán néha tragédiákkal vagy komédiákkal is a gyomrunkat találjuk megörvendeztetni¹¹ –, a hozzá tartozó fogékonysággal egyetemben, valamiképpen a többiekről visszapattnva létezik. Mandinerből.

És mert létezik effajta élvezet, és birtokában vagyunk ennek a fura *Vermögen der Rezeptivität*nek, képesek vagyunk olyan dol-

¹⁰ Collins, 179–180.

¹¹ I. m. 186. Azt a bekezdést zárja ezzel a meggondolással Kant – azzal tudniillik, hogy a dolog „gyomrunkról” (pszichológiánkról, hajlandóságainkról és megrögzöttségeinkről), nem pedig ízlésünkről árulkodik –, amelyben azt firtatja (a kérdés az *Antropológiában* is előkerül), miért kedvelik a fiatalok a tragédiákat és miért ózdkodnak a tragédiáktól, inkább a komédiákat részesítve előnyben, az öregek.

gokat is látni, vagy olyanak is látni dolgainkat, amelyeket vagy ahogy különben nem. Amúgy: erről szól, arról, ami Kantot az ízlés dolgaiban antropológiai előadásai során is megigézte, *Az ítélőerő kritikája*, mármint az esztétikai ítélőerő kritikája is: hogy az ízlés valamiképpen egy *húron pendülésünk* szerve, épp mert a Gondviselés¹² nyomát mi, emberek, legfőljebb bottal püfölhetjük.

Bár hogy *Az ítélőerő kritikája* voltaképp miről is szól, arról, gondolom, elvitatkozgathatnánk egy darabig. Hogy *erről*, arról abban a két és fél percben hallgatok majd részletesebben, amely csak annyiban tartozik ehhez az előadáshoz, hogy épp akkor kezdődik el, amikor kisdéd értekezésem, reméljük, szerencsés véget ér. Most megmaradnék annál a száznál, amelyet az előbb előcibáltam: hogy tudniillik vannak nem is mellékes dolgok, amelyek mandinerből azok, amik, s tán legalább részben mi magunk, emberek is mandinerből vagyunk. Legalábbis mintha Kant, a filozófus, ezt találta volna megfigyelni, vagy erről talált volna filozófálni Kant, a megfigyelő – hadd maradjak most talán indokolhatóanul közömbös az iránt a probléma iránt, miképp is vélekedhetnék a Kritikák Kantja tulajdon „kisebb” vagy „periférikus” írásai felől, vagy miképp is kellene vélekednie, ha történetesen nem épp ő írta volna őket. Egy francia író, amikor a német egység problémája felől találták faggatni, már amikor az még probléma volt, azt találta válaszolni erre a *Gretchenfragéra*: ő szereti Németországot, annyira szereti, hogy örül, hogy kettő is van belőle – ha tehát valaki netán falat szeretne emelni a Kantok közé, ám tegye: jó érzés lehet, ha két Kantja is van az embernek.¹³ Magam óvatosabb volnék: ha van is egy megfigyelő és egy filozófus Kant,¹⁴

¹² „A teremtés fensége, ha a csillagos égre nézünk, megindít bennünket azzal, hogy elménk kitágul, és merészen szárnyalni kezd. A művészet csodái a teremtésben egész más érzést ébresztenek bennünk, nevezetesen a Gondviselésnek és a jónak szóló tetszés érzetét, hogy értékén becsüljük, és szeressük a teremtést. Az isteni fenségesség tan-könyve.” 981. észrevétel (1776–78).

¹³ El kell ismernem, még egy előadásban is csaknem megengedhetetlenül frivol, ahogy papírkosárba hajítottam ezt az amúgy tiszteletre méltó problémát. Csakhogy túl sok mindenről kellene szót ejteni. Például arról, hogy voltaképp mit is csinál Kant, amikor épp nem filozófus, hanem „megfigyelő”. Meg hogy az antropológiai előadásoknak az öröm és undor részben intellektuális érzékét, vagyis az ízlést tárgyaló szakaszaiban nagyon korán majd minden megtalálható az esztétikai ítélőerő majdani kritikájának anyagából, noha Kant még el sem tervezte a harmadik Kritikát, amely harmadik Kritika, amikor majd megírja, meglehetősen más-képp alakul, mint ahogy eltervezte. Stb.

¹⁴ A különbségtétel Kanté: „Az öröm és bosszúság érzeteit nem annyira a dolgok külső tulajdonságai váltják ki, okuk sokkal inkább abban keresendő, hogy ki-ki egyéni módon érez, ezáltal tölthet el bennünket a gyönyör

időről időre sikeresen meglepik egymást – s hadd ne döntsem el most, melyikük melyiküket –, lévén a pragmatikus érdekből született antropológia sajátos vizsgálódás. Tárnya tudvalévőleg kevésbé, hogy mi az ember, mármint abban az értelemben, hogy mivé faragta őt a természet – még ha Kant alkalmanként úgy emlegeti is ezt a stúdiumot, hogy *Naturerkenntnis des Menschen*¹⁵ –, hanem hogy mit farag az ember magamagából, azaz voltaképp hogy egymásból mit faragnak az emberek, avagy egy másik, Kant által kedvelt faipari megmunkálásfajtaival, miképp csiszolnak és csiszolódnak. Amitől sok minden szóba kerül az antropológiában, amiről hajlamosak volnánk azt gondolni – vagy ha épp „belülről” vagy „ki-ki fejének sajátosságai”¹⁶ felől nézzük a dolgot, hajlamosak vagyunk azt gondolni –, merőben belülről fakad, mondjuk, a gyomorból, amivel azonban voltaképp a többiek ajándékoznak vagy büntetnek meg bennünket, illetve az, hogy vannak többiek, és fogalmi képtelenség is volna, ha nem így volna – ahogy az ízlés fogalma is megszűnik ott, hogy „a magam ízlése”. Hogy kinek-kinek megvan a maga ízlése, nemcsak tévedés egyébként, de a tetejében *Ungeselligkeitra* és *Unwissenheitra* is vall (és „az értelmet az ítéletek és megfigyelések gazdag birtokától fosztjuk meg vele”), mert ami a köztünk pattogó érzések (vágyak, indulatok) játékból kikerekedik, izgalmasabb, mint gondolni szoktuk olyankor, amikor épp úgy tartjuk, az efféle csak valami komplikáltabb fajta gyomorkordulás – ahogy tetszésünk is többet tartogat számunkra, mint gondoljuk, már amikor épp úgy gondoljuk, az ízlés dolgairól nem lehet vitatkozni, és ennyivel az ízlés tárgyalása be is rekeszthető.¹⁷

vagy undor érzése. Ezért lelik némelyek kedvüket abban, amitől mások viszolyognak, ezért dédelgetünk mások számára többnyire rejtélyes szenvedélyeket, és innen az élénk ellenszenv is, melyet egyikünk az iránt érez, ami a másiknak teljességgel közömbös. Az emberi természet illetén sajátosságaira irányuló megfigyelések terepe tágas, és éppoly derűs, mint tanulságos felfedezések gazdag tárházát rejti magában. Most csak néhány olyan jelenséget veszek szemügyre, melyek különösen szembeszökők ezen a területen, s ezt is inkább megfigyelőként, mint filozófusként teszem.” Megfigyelések a szép és a fenséges érzéséről. Ford. Czeglédi András. In Immanuel Kant: *Prekritikai írások*. Szerk. Ábrahám Zoltán. Osiris, Budapest, 2003, 287.

¹⁵ Collins, 8.

¹⁶ Ez a címe a *Friedländerben* (AA XXV. I. 554. skk.) annak a fejezetnek, amelyben Kant ki-ki fejének különösségei között egyet s mást az ízlés dolgaiból is tárgyal, miközben az ízlést mint közös érzéket maga az előadássorozat nem tárgyalja.

¹⁷ Noha persze tényleg hajlunk rá, hogy úgy gondoljuk, kinek-kinek megvan a maga ízlése, mi több, voltaképp nem is volna érdektelen kitapogatni, miért is érezzük ennyire a bőrünkhöz nőttek az ízlésünket,

Mármost ha innen nézzük a dolgot, lehetetlen nem észrevennünk: Kant mestere a „köztünk pattogó” érzések elemzésének, és nagyon is érdekli, ami ebből a játékból kikerekedik.

S ez nem érthetetlen attól, aki egy olyan lényről ad elő, amelyiket szenvedély csak más emberekhez fűz, dolgokhoz soha.¹⁸

Amiért is Kantnak sok mindenben megakad a szeme, ami attól őlti föl voltaképpen alakját, hogy nem egymagunk vagyunk, akik nézzük (vagy üzzük) őt. A csudálatosságokon, példának okáért, amelyekről egyszerűen csak rettegnénk, ha nem lehetne pletykálni róluk, nem akadnának hitetlenek stb.¹⁹ Vagy a játékokon, amelyekre mások kedvéért játszunk a magunk öröme.²⁰

Fölteszem, sokféleképpen vághatni neki tehát annak, hogy kibogozzuk a magunk másokra és a mások ránk eső tekintetéből összeálló szövevényt, amelyről azt találtuk mondani, Kantot is érdekli fölöttébb; ám ha már *nem* az irigység a tárgya ennek az értekezésnek, hadd maradjak meg ennél a száznál, mármint hogy képesek vagyunk a mások szemével látni. Képesek vagyunk, és elsősorban tán épp önmagunkat vizslatjuk a mások szemével (is) – elsősorban: mert másképp tán észre sem vennénk magunkat (de a dolog e része nem tartozik ide), és mert e sorok szerzőjén kívül tán másban is rejtezik némi hiúság. Amiért is nem is csak egysze-

szóval hogy miképp is fest a dolog velünk meg a saját ízlésünkkel belülről – ám ezt a szálát most szeretném elejteni.

¹⁸ *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 602.

¹⁹ „Ha az ember egyedül volna, minden csudálatosság megrémítené, ő maga pedig mindenkor hamisítatlan ellenérzéssel fogadná őket. Akik magukban vannak, azok sem lelik élvezetüket bennük; ahhoz tömeg szükségeltetik, és tehát az a hajlandóság is, hogy előbb híriüket keltsük, és szükségeltetik néhány kételkedő is. A szabálytalanság csak akkor tetszik, ha ártalmatlanul esik meg, és ha ráuntunk a szabályosságra.” 644. észrevétel (1769–70).

²⁰ „Az antropológiához. Az ember egymagában nem játszik. Nem igyekeznék művészi fokon lökdönsni a biliárdgolyót, sem kuglibábukat föllökni, sem bilboquet-t, sem solitaire-t játszani. Mindezt, ha magában műveli is, csak azért műveli, hogy utóbb megmutathassa másoknak az ügyességét. Önmagában komoly. Ugyanígy a legcsekélyebb fáradságra sem érdemesítené a szépet, hacsak nem, mert reméli, egyszer mások megnézik és megcsodálják majd. Ez is hozzátartozik a játékhöz. Talán eljátszadoznék macskákkal és kecskéekkel, mint Selkirk, de csak a személyekkel való hasonmábulás okán, mert azokhoz hasonlítja őket: uralkodik fölöttük, megnyeri a bizalmukat, hajlandóságukat, és tiszteletet szerez magának. A játékot emberi nézők híján tébolynak tartanánk. Tehát minden efféle lényegi összefüggésben áll a társassággal, és amit mi magunk közvetlenül föllelünk bennük, az egészen érdektelen. A magunk megosztása, és ami belőle ránk vetül, az egyetlen, ami vonz bennünket.” 987. észrevétel (1780–88). Selkirkről mintázta Defoe Robinson Crusoe figuráját.

rüen értünk a látszatkeltéshez, ahhoz, hogy olyannak tűnjünk, amilyenek nem vagyunk, de mintha egyenest kedvünket is lelnénk a porhintésben, vagy legalábbis mintha képtelenek volnánk levetkezni ebbéli hajlandóságunkat – ami finoman fogalmazva is aggályokat ébresztő karaktervonásunk, már csak azért is, mert meglehet, ez a *legegyetemesebb és legszembeszökőbb* karakterjegyük nekünk, embereknek, legalábbis a magasból nézvést, abból az emelkedett, talán marsbéli nézőpontból, ahonnan Kant eszközölte megfigyeléseit, már tudniillik az *Antropológia* végén, méltóképp berekesztendő fejtegetéseit.

Fura lények vagyunk tudniillik mi, emberek, mármint Kant szerint. (Megígértem hiszen, a megtévesztésről szó esik még; íme:) Ha a magasból nézvést vesszük szemügyre magunkat, mondjuk, ha azt találnánk kérdezni, „vajon az emberi nemet (amelyet, ha az eszes *földlakók speciesteként* képzelünk el magunknak, összehasonlításban más planéták lakóival, a teremtmények valami demiurgosz akaratából született tömegével, akár fajnak is nevezhetnénk) – mondom, hogy vajon az emberi nemet jó avagy ártalmas fajnak kell-e tekintenünk, akkor – így Kant – be kell vallanom, úgy tűnik, e tárgyban nincs sok dicsekednivalónk”. A zárójelben fölbukkanó fura kitétel – „összehasonlításban más planéták lakóival” – egy swifti ötletet készít elő: miképp föstենék, ha „egyes-egyedül hangosan volnánk csak képesek gondolkodni, azaz sem ébren, sem álmunkban, sem társaságban, sem magányosan nem tudnánk semmit sem elgondolni, amit *ki* ne *mondanánk* ugyanakkor”, aminthogy alkalmasint meg is eshetik: valamely másik bolygón épp ilyen eszes lények élnek. Mi, emberek, akiknek természetében a balgaság és a rosszindulat vetélkednek a kormányzatért, vagy éppenséggel nem vetélkednek, hanem szövetkeznek egymással, borzalmasan kínosnak találnánk a rejtőzködés-képtelenséget, s voltaképp „már épp eléggé kitűnhetik gondolataink jó részének eltitkolásából is, amit pedig minden okos ember szükségesnek talál, hogy fajunk körében mindenki bölcsen teszi, ha résen van, és nem engedi meglátni teljesen, milyen is ő; ami nemünk abbéli hajlamáról árulkodik, hogy ellenségesen viseltessék a magafajtajú iránt”. Vagyis hát „az emberi teremtmény összetételéhez eredendően hozzátartozik [...], s hozzátartozik nemének fogalmához is, hogy a mások gondolatát buzgón firtatja ugyan, a saját gondolatait azonban megtartja magának; amely derekas tulajdonsága utóbb nem mulaszt el *rejtőzködésből* apránként szándékos *megtévesztésé*, sőt *hazudozássá* izmosodni” – amiért is nem csak nevetnénk nemünk balgaságán, de óhatatlanul megvetni kényszerülnénk nemünket, „mármint ha épp ez a megsemmisítő ítélet nem árulkodnék valamiféle morális adottságról bennünk, az ész velünk szüle-

tett parancsáról, mely hogy küzdjünk e hajlam ellen, arra szólít [...].²¹

Rejtőzködésről és megmutatkozásról vélekedhetni történetesen másképpen is, mondjuk úgy, hogy bár lehet, csak ettől még nem válik díszünkre, de izgalmas és mulatságos játék, ahogy lényünkkel és látszatainkkal játszunk, és hogy meglehet, ha a rejtőzködés, alakoskodás és megnyilatkozás rétegeit a föltétlen őszinteség, a leplezetlen tisztánlátás vagy a politikai korrektség jegyében mind lehántanánk magunkról, és a szemébe dobnánk, attól becsületesebbekké, elfogulatlanabbakká vagy lényeglátóbbakká nem válnánk ugyan, csak borzalmasan kiszúrnánk magunkkal.²² Másutt egyébként Kant maga is megengesztelődöttebben beszél abbéli gyöngénkről, hogy *látszani* szeretnénk, meg hogy *másmilyennek* szeretnénk látszani. „A pallérozódás (civilizálódás) magával hozza, hogy visszatartja az embereket a barbárságtól a divat – hangzik el 1781-es előadásán. – Nem szabad tévedésbe ejtenie bennünket annak, hogy a civilizált népek körében alakoskodásra bukkanunk; ez szükségszerű, hisz ha engednénk mindig fölszínre törni titkos gondolatainkat, a balgaságnak nem akadna többé zablája. Ez a disszimuláció nem érdemel komoly megrovást; hiszen jobb, hogy az ember elrejti mások elől, ami tökéletlenség találtatik benne; a régiek gorombasága pedig csak ettől még nem volt becsületeség [...].”²³ Igaz, a látszatnak tett engedmény itt voltaképp az ízlés hatalmának szóló kalaplengetés; a fejtegetés az ízlésnek szentelt szakaszból való, és egy olyan bekezdést követ, amely azt a tételt kívánta illusztrálni, hogy „a jó olyannyira össze van fonódva a széppel, hogy még a jó látszata is ízlésre vall”, vagy éppenséggel, hogy az ízlés legalább a jó látszatával képes bennünket fölsruházni – és utóbb tán le sem akaródzik majd vetnünk ezt az álöltözetet. (A bekezdés kezdőmondatát a lejegyzések némiképp megfejthetetlen formában hagyták ránk, a folytatásból azonban körülbelül az előbbieket hámozhatók ki, hisz a bekezdés ekképp folytatódik: „az udvariasság tökéletesség látszat szerint. Ezért az udvariasság nem is megrovandó. Hisz ha az udvariasság nem is mindjárt szolgáltat-készség, mégis valamiféle közkézen forgó emberszeretetre [*currente Menschenliebe*] vall, melyet minden pillanatban gyakorlunk, és amelyet elvárunk másoktól is [...]. Az udvariasság félig már megjavítja az embert, aki evvel tevékeny szolgáltat-készségre ösztökéltetik, ekképp pedig fokról fokra meg is javul az ilyen ember karaktere”).

Hogy alkalomadtán alakoskodunk, és hogy ezt a hajlandóságunkat talán le sem vetkezhettük, nem vall éppenséggel makulátlan jellemre, mégis: hogy színleljük, mintha makulátlanok volnánk,

²¹ *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 688–690.

²² Thomas Nagel: *Concealment and Exposure*.
www.nyu.edu/gsas/dept/philo/faculty/nagel.

²³ *Menschenkunde*, 1105–1106.

tekinthető akár megengedett erkölcsi látszatnak is; ártalmatlan fajta porhintésnek, mert bár „minél civilizáltabbak vagyunk, nagyjában-egészében annál többet színészkedünk is: a rokonszenv, a másik iránt érzett tisztelet, az illemtudás és önzetlenség látszatát öltjük magunkra”, ám anélkül, hogy bárkit elámítanánk ezzel – „mert a többiek is mind be vannak avatva a titokba, hogy ezenközben nem szívbeli érzeményeinknek gondolunk hangot adni – és nagyon is jól van, hogy ilyen a világ folyása”.²⁴ Mert bohóckodásunk – az előbb céloztunk már rá – *épületes*: „azzal, hogy az emberek eljátsszák az előbbi szerepeket, fokról fokra valóban gyökeret vernek bennünk azok az erények, melyekkel időtlen időkig csak színleg dicsekedhettünk pedig, és tanyát ütnek kedélyünkben”. Valamiféleképpen épülésünkre szolgál, hogy ámitunk és bedőlünk; amiért is meglehet, „maga a természet táplálta belé, igen bölcsen, az emberbe a hajlamot, hogy örömet engedje elámítani magát” – megmentendő az erényt, de legalábbis az erény útjára terelendő minket. „A dicséretes *illemtudás* külsődleges látszat, mely másokba *tiszteletet* csepegtet (amiért is óvakodnak majd közönségesnek mutatkozni). A fehérség szívét persze aligha töltené el megelégedettség, ha a férfinem nem tűnnék hódolni bájai előtt. Am az *illendőség* (*pudicitia*), az, hogy, palástolandó a szenvedélyt, erőt veszünk magunkon, mégiscsak igen üdvös illúzió, mert megteremti a két nem között azt a távolságot, mely nélkülözhetetlen, nehogy egyikük a másik élvezetének pusztá eszközévé alacsonyodjék. – Egyáltalán: mindaz, amit *ildomosságnak* (*decorum*) neveznek, egy alomból való, nem több tudniillik szép látszatról.” Amiért is „merő *játékbarcának*, értéktelen kacatnak föltüntetni” színjátékainkat – „az fölségámulással fölerő vétek az emberiség ellen. Másokban még a jó látszata is értékes kell legyen előttünk; mert a játék a talán megszólgálatlan tiszteletet kicsikarni hivatott álarccokkal végül komolyra is fordulhat akár”. A folytatás kitalálható: „csak *önmagunkban* kell a jó látszatát kíméletlenül szertefoszlattunk, s letépnünk a fátylat, mellyel az önszeretet takargatja előttünk morális fogyatkozásainkat; mert ez a látszat ámit, amikor elhítenni próbálja velünk, mintha nem nehezédnek ránk semmi morális teher, hogy adósságunk eltöröltetett, vagy egyenest elhajtva ezt a terhet arról gyözköd, hogy nincs is tartozásunk [...]”.

Mert képesek vagyunk a mások szemével látni, és mert ennél-fogva képesek vagyunk, meg kénytelenek is, ámitani, mi több, erre bennünk a hajlandóság is föllelhető, továbbá mert tudjuk, hogy ezt a többiek is tudják, ám ennek dacára nagyon is élvezzük a dolgot, „köztünk pattogó” érzéseink, vágyaink, hajlandóságaink, gyöngéink stb. hajlamosak a színeváltozásra. A látszatokkal való

²⁴ Az *Antropológia* „A megengedett erkölcsi látszatról” című szakaszából idéztem (*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 442–445.); a bekezdés idézetei mind onnan valók.

babrálásunk tréfája akkor válik igazán vaskossá persze, amikor a csak a többiekéről visszapattanó érzésekként érezhető érzések meg a mások pillantása révén létező magunk viselt dolgai egy nálunk nagyobb úr céljainak szolgálatába lépnek: amikor a hatalmába keríti őket a jóra váltó rossz *Denkfigurja*.

A szép és a fenséges érzéséről eszközölt megfigyeléseinek második szakaszát Kant némiképp váratlanul – mármint nem a megfigyelő Kanttól váratlanul, csak épp a fejtegetések addigi menetét tekintve meglepően – a Gondviselés bölcsességének dicséretével zárja. Jó dolog lehet épp erre kilyukadni egy fejtegetésben, és kivált alkalmas, ha a fejtegetés szálainak kuszasága avagy a megfigyelések már-már megfêkezhetsen sokasodása mintha kezdené zavarba ejteni nem csupán a fejtegetések olvasóját, de szerzójét is épp a tekintetben, vajon akkor mármost voltaképp mire is szeretnének kilyukadni a szóban forgó megfigyelések. Hisz a záró bekezdés elején Kant megvallja (vagy csak színleli?) zavarát: bár iparkodott szépen sorra venni az ember finomabb érzelmeit, fogékonyságunkat a szépre és fenségesre, valamint az e fogékonyságok és a vérmérsékletek közt föllehető *Wahlverwandschaft* sodorta szálakat, szóval váltakozva megvizsgálta az emberek nemes és gyenge oldalát, ő maga „képtelen elfoglalni azt az álláspontot, ahonnan nézvést ezek az éles különbségek az emberi természet nagy és megindító tablójává állnak össze”, amivé pedig kétségkívül összeállnak, csak épp nem a mi túlságosan is rövidlátó szemünk előtt. Ám ez a bekezdést nyitó vallomás furcsa mód a legkevésbé sem akadályozza meg őt abban, hogy egy futólagos megjegyzés erejéig mégis meg ne emlékezzék az Egész megszerkeszttségében mutatkozó bölcsességről, mi több, szépérzékről, mégiscsak fölvezolvva tudniillik az emberben magában rejlő szépnak és fenségesnek, a morális szemszögből érdekes érzelmeknek és hajlamoknak vagy éppenséggel ezek hiányának hibátlan összjátékát, melynek révén „pompás képben egyesülnek a különböző csoportok, a tarka sokságon egység ragyog át, és a morális természet egésze szépséget és méltóságot áraszt”. Hajlandóságainknak, érzéseinknek, miegyebeinknek ebben az összjátékában – nem meglepő – a jóra váltó rossz alakzata szolgál a koreográfiával. Mert persze be kell látnunk, merőben erényes sarktételek okán csak kevesen cselekszenek erényesen, az emberben rejlő fenségesség attribútumával csak kevesen henegethetnek tehát, ami rossz, ha meggondoljuk, hogy igazán, becaphatatlanul erényes csak az lehet, aki sarktételekre támaszkodhatik, és akiben, épp az erényes sarktételeknek hála, a részvét vagy illedelmesség dicséretes, ám állhatatlan érzelmeinek a helyét egy mélyebb érzés, az emberi természet szépségének és méltóságának érzése foglalja el – ám egészében véve mégiscsak jó, hogy így van ez, hisz elvek dolgában könnyen tévedünk, s ha tévedtünk, az elvekhez való állhatatos ragaszkodás csak tetézi a bajt. Ekképp tehát jó, hogy az elvek embereinél sokkal

többen vannak, akik jó szívre valló ösztöneik tollbamondására cselekszenek, még ha ez, ha nagyon túhegyre vesszük, nem tudható is be érdemükül. Habár még náluk is többen vannak, akik még csak nem is jószívűek, „akik fáradozásaik egyetlen vonatkozási pontjaként legföltettebb énjüket tartják szem előtt, s arra törekszenek, hogy minden a haszonlesés nagy tengelye körül forogjon”, ami a moralistát akár el is szontyolíthatná – de nem ebben a bekezdésben, mert ebben a bekezdésben a moralista történetesen a dicséretüket zengi, mondván: „ők nyújtanak az egésznek tartást és szilárdságot, mivel szándékuk nélkül is hasznára lesznek a köznek, felszínre hozzák a szükséges igényeket, s megteremtik azt az alapot, melyre támaszkodva a finomabb lelkek szépséget és harmóniát varázsolhatnak”.²⁵ De a legbámulatraméltóbb színeváltozást a rossz jóra magyarázásának az *Ehrliebe* köszönheti, a megbecsülés óhaja, „amely ott lakozik minden ember szívében”, és amely rosszabb pillanatokban más nevet visel, azt, hogy *Ehrbegierde*, becsvágy (amely „kísérő ösztönként” kifejezetten nagyszerű, amúgy azonban „balga tévhit, amennyiben olyan szabállyá lesz, amelynek alárendeljük többi hajlamunkat”). A becsvágy tudniillik, illetve ez esetben inkább a *megbecsülés óhaja*, vagy harmadik nevén *das Gefühl der Ehre*, még csak nem is afféle *adoptált erény*, mint amilyen a részvét hajlandósága vagy a szívélyesség és az emberi kedély más szeretetre méltó és szép hajlandóságai, melyek voltaképp nem erkölcsi természetűek, és megnyilatkozásaikban túl könnyen félre is siklanak ahhoz, hogy bárki alaposabb megfigyelő akár csak egy pillanatra is összekeverje őket az igazi erénnyel, amelyeket afféle ösztönként mégis maga a Gondviselés kegyeskedett erénypótlék gyanánt belénk plántálni, tekintettel az emberi természet gyengeségére és annak a hatalomnak a parányi voltára, melyet az általános morális érzés a legtöbb szív fölött gyakorolni képes.²⁶ A becsület érzése (a megbecsülés óhaja, a becsvágy – ahogy tetszik) az előbbieknél jóval távolabbi rokona csak az erénynek (ha egyáltalán rokon), „mivel nem közvetlenül a cselekedetek szépsége, hanem az idegenek számára szembeszökő tisztesség révén irányít minket”; azért plántáltatott belénk, azért kaptuk a Gondviseléstől – mert persze a Gondviseléstől kaptuk –, mert bár meglehetősen rút, mégis a morális együttérzésnél jóval hathatósabb ösztöke, „hogy a rest emberi természetet közhasznú cselekedetre vegye rá”. Holott hát, mondtuk, meglehetősen rút, mert „ami ebből az ösztönzésből születik, az a legkevésbé sem erényes, s ezért mindenki, aki azt akarja, hogy erényesnek tartsák, megfontoltan elrejti a becsvágy mozgatórugóját”²⁷ (ezúttal megint: den Bewegungsgrund der *Ehrbegierde*) – visszataszító voltának további

²⁵ *Megfigyelések a szép és a fenséges érzéséről*, 306.

²⁶ I. m. 298.

²⁷ I. m. 299.

taglalása olvasható a kolerikus vérmérsékletet tárgyaló bekezdésekben: állítólag e vérmérséklet uralkodó hajlandósága éppen ez. Mégis, a záró bekezdésben (már idéztünk belőle) ezt olvashatjuk róla: „végezetül a megbecsülés óhaja²⁸ ott lakozik minden ember szívében, jóllehet eltérő mértékben, ami az egésznek a csodálatig elbűvölő szépséget kölcsönöz” – és pedig annak köszönhetően, ami már igencsak ismerős lehet, merthogy mind ez idáig erről esett szó: hogy ugyanis „miközben a nagy színpadon minden egyes ember uralkodó hajlamainak megfelelően cselekszik, egyúttal mindenkit titkos ösztöke hajt, hogy gondolatban olyan külső nézőpontot foglaljon el, ahonnan megítélheti, milyen fogadtatásban részesül magatartása, milyennek fest, milyennek látja a néző”.²⁹

Hogy gondolatban valami magasabb nézőpontot foglalunk el, és hogy a dologból valami olyasmi kerekedik ki, ami mögött talán egy csak sejtett, ám így is a csodálatig elbűvölő szándékot velünk kitapogatni, akár az ízlés dolgainak meghatározása is lehetne, bár ízlésünk nem igazán szorul rá a rossz jóra magyarázásának segédletére, hogy megkedveltesse velünk magát (hacsak az érzékiségnek a dologban rejlő apológiája³⁰ nem vehető a rossz jóra magyarázása-számba). Bár – és nem is mellesleg – a jóra váltó rossz gondolatalkoztatát Kant az ízlés tárgyalásakor sem hagyja porosodni – ami persze aligha meglepő: lássuk be, az ízlés dolgaiban sok minden akad, ami az emberi természet vacakságairól árulkodik, a hiúságról, nagyzolásról, henceghetnékről (persze, a látszatról megint, a *Schein*ről, sőt, *csillogásról*). Mégis, aki a mások szemében tündökölni akar, az óhatatlanul is előzékeny gesztust tesz a többieknek, mert úgy választ, hogy választása a többieknek is tessen; nem is választhat másképp, csak úgy, hogy választása közérvényűségre tarthasson igényt – mintha csak a többiek szemével is nézne. Ekképp az ízlés a hencegőből is emberbarátot csinál – talán ezért is mondja Kant, miután hosszasan dohogott azon, miféle ostobaságokra veszi rá az embert a divat, hogy ha már van olyan, hogy divat, hát jobb divatos bolondnak lenni, mint divatjamúlt bolondnak.³¹ Ám hogy az ízlés alkalomadtán a bolondját járhatja velünk, mármint amikor az érintkezés csiszoltságának szolgálatába állítja nem éppen társias hajlandóságainkat, a nagyzolás, a ver-

²⁸ A fordítást itt a saját eddigi szóhasználatunkhoz igazítottuk.

²⁹ I. m. 308.

³⁰ Amire, tudniillik hogy érzékiségünket a védelmébe vegye, Kant hajlott: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 432–436.

³¹ *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 572. Az ízlés erkölcsi hasznának azonban megvan a maga fonákja. Lévéen a tetszés megosztható, olyasfajta élvezet tehát, amely nem emészti föl a tárgyát, és nem fekszi meg még az élvezet gyomrát sem, ebben a fajta élvezetben nem ismerünk határt, és ha a dőzsölésnek ez a neme beteggé nem tesz is, a péntzárcáinkat könnyen elapasztja. *Meschenkunde*, 1103–1104.

sengés, a hiúság hajtórugóit is, abban ő maga nem egy magasabb bölcsesség pusztá eszköze. Habár Kant néha mintha félreérthetően fogalmazna; néha mintha csak arról volna szó, ízlésünk dolgai csak annyira tartoznak a többiekre, mint, mondjuk, gazdagságunk, a vagyon, amelynek birtokában vagyunk, birtokában vagyunk akkor is, ha kincsesládikánkon kucorgunk – úgy értem, abban a kellemes esetben, ha van kincsesládikánk –: hogy tudniillik külön mulatság a gazdagságot fitogtatni is. Annak a – többször visszatérő – gondolatnak a fényében, hogy bár az ízlés nyújtotta gyönyör fakóbb a merőben érzéki élvezetnél, ám a sajnálatos veszteségért kárpótól a gyönyörűség, melyet a mások ámulata láttán érezhetünk,³² mondom, ennek a gondolatnak a fényében a dolog akár így is érthető. Holott, úgy képzelem, Kant ennél valami jóval erősebbet állít – hogy ugyanis az ízlés *Geselligkeit*ünk következése³³ („és kiművelése az ember kiművelődése valódi tökéletessége tekintetében, kiművelődés, amely közelebb keríti őt az erkölcsiséghez”³⁴). Nem, mondjuk, hengeghetnékünk gyümölcse (a kérdés, hogy miért is hengeghetünk avval, amivel épp hengegni szottyant kedvünk, csak ennyivel amúgy is megválaszolatlan maradna). Mert eleve és mindenestül arról árulkodik, hogy *Geselligkeit*ből vagyunk faragva, vagy legalábbis *Geselligkeit*ből is. Minthogy nem más, mint éppenséggel az egyetemes tetszés szabályai szerint való választás tehetsége – mármint ha kaphatók vagyunk rá, hogy ne a magunk privátcéljai szerint intézzük minden dolgainkat.³⁵ Ahogy (ez csak az előbbiek egy másik aspektusa) nem a jóra váltó rossz „trükkje” állítja csiszolódásunk szolgálatába sem, mert nem olyasmi, ami „morális haszonnal jár” – ez bármivel megeshetik, ha nem vigyázunk. Eleve rejlik benne valami, ami a morállal legalábbis hasonmásabályú. „Minden szép forrása [*Grund*] a moralitásban rejlik. Minden szép

³² Parow (1772–73). AA XXV. I. 376–377. Bár talán nem így értendő, hogy „a szép feleség egyetlen értéke az, hogy másoknak mutogathatni”; a mondat tudniillik úgy kezdődik, hogy „az ízlés továbbá társasági [vagy társadalmi: *gesellschaftlich*], a társaság [*Gesellschaft*] összetartozásának valamiféle elve [...]”.

³³ „De végül is ez a pont esik a legsúlyosabban latba, mármint hogy a dolog mindenkinek tessenék [...]. A tetszés nagy lehet, még ha az élvezet maga csekély is, és épp ebben rejlik az ízlés nemessége, mivel a dolgok értékét nem ennek vagy amannak a valakinek a tekintetében igyekszik fölbecsülni, hanem mindenkire nézvést. [...] egyáltalában, úgy tűnik, az embernek, ha önmagában vesszük, fogalma sem volna a szépségről, ahogy hogy fogalmat alkottak volna róla, azt a mogorva embereken sem igen látni.” Parow, 377.

³⁴ *Menschenkunde*, 1096.

³⁵ „Hisz akik mindent a maguk privátcéljai szerint intéznek, azok sohasem fognak a mások tetszése szerint választani?” – tudjuk: nem úgy van drótozva az elméjük. Uo.

gesztusnak [*alle Manieren*] ez az alapzata [...] – akár az emberek összes cselekedetében rálehetnénk a moralításra, hisz az nem társiatlan. – Az erény meghódít bennünket magának, nem a megszokás okán, hanem mert tetszik. Ily módon az ízlés utat tör az erénynek. Az ízlés a tökéletesség analogonja, ugyanaz a szemléletben, mint ami az erkölcsiség az észben.”³⁶

Kevesebből is érthető volna: ízlésünk nem csekélyebb dologról, mint rendeltetésünkről árulkodik.

Amivel, úgy tűnik, elérkeztünk ebben a szösszenetnyi értekezésben – amelynek tárgya, emlékeztetnék rá, hogy miért is nincs, miért is nem lehet ízlésük az irigyeknek – odáig, hogy miféleképpen is, miért, minek köszönhetően árulkodik, árulkodhatik egyáltalán ízlésünk épp a természetünkben rejlő társiaságról – amikor hisz ez nem látszik, semmiképp sem látni meg rajta egyből, mert hát amúgy mindenkinek megvan a maga ízlése. Hogy nemünk karakterének olyan aggályos vonásai, mint a rejtőzködés vagy alakoskodás hajlandósága, egyáltalában, a látszatokkal való játék, talán üdvözlendő, ha már civilizálódtunk, az alkalmasint aligha meglepő. A trükk, amellyel a természet vagy a Gondviselés üdvös eredményt csíhol elő balgaságainkból vagy egyenest alávalóságainkból, szabad szemmel is követhető – vagy, rendben, hajlandó vagyok koncessziókat tenni: az tán nem látható, szabad szemmel legalábbis nem, hogy a bűvész a Gondviselés maga, tán az üdvös végkifejlet iránt is támadhat kétely –, de legalább a kézmozdulatot látni. Az ízlés trükkje, úgy tűnik, szubtilisebb ennél: miféle varázsgömbben látjuk meg, miképp is szeretne látni a többiek szeme, amikor hisz, hogy mi fog tetszeni nekünk, arra nincs szabály, ellenben nem is olyasmi, ami felől egyedül empirikusan tudakozódhatnánk, ahogy arról, mi talál az emberi íny tetszésére? Ez, az ízlés trükkje – hogy miért is ítéltünk *a priori* a mások tetszése szerint –, már nem az antropológiai előadások, hanem *Az ítélőerő kritikájának* tárgya, mármint az esztétikai ítélőerő kritikájáé. Amiért is hadd kanyarodjam vissza a kérdésre, mivel is lepte meg egymást a megfigyelő meg a filozófus az ízlés dolgainak meg a test egyéb eredendő rázkódtatásainak tárgyalása során.

³⁶ Collins, 195. Egy másik változatban: „Ekképp töri az utat az ízlés az erény előtt, tetszetőssé téve őt, intézkedve arról, hogy a jelenségben is tessék. Mert ha csupán az ész közbenjárására vagy csupán az észnek tetszik, akkor csak parancsolat; a parancsolat azonban mindig gyűlöletes az emberek szemében. Az ízlés tehát a tökéletesség valamiféle analogonja, kiművelése a legnagyobb fontossággal bír. Az ő a szemléletben, ami az észnek köszönhetően az erkölcsiség.” I. m. 195–196., jegyzet. (Az AA a jegyzetben közölt változat szövegében nem *Sittlichkeitot* [erkölcsiség], hanem *Sinnlichkeitot* [érzékiség] ír, aminek nem látom különösebb értelmét: föltehetőleg egyszerűen nyomdahiba.)

Különös érzékünk az ízlés: fogékonyság, *Vermögen*, amely éppenséggel társias lény voltunkról (vagy -ra) vall, legyen szó akár az ezüst- illetve porcelánfejú sétatálcákról, akár a házigazda kötelességeiről vendégei iránt. Persze csak azzal, hogy az ember minden emberkerülő vagy egyenest gyűlöletes tulajdonságával egyetemben is *gesellig* lény a szó egy köznapi értelmében, sem a megfigyelő, sem a filozófus nem lephette meg sem magát, sem a másikat, sem senkit. Csakhogy az antropológiai előadásokban az emberi *Geselligkeit* több, mint társaságkedvelés (amelynek ürügyén megtárgyaltathatnak az érintkezés, a divat, az emberi vérmérsékletek vagy a népek furcsaságai, meg persze ki-ki elméjének mindennemű különbségei stb.) – habár Kant a szót, mármint hogy *Geschmack*, és hogy egyszerre jelenti az íny megkülönböztetőtehetségét meg egy magasabb fogékonyságunkat is, történetesen épp ebből, társasági kedvteléseinkből eredezteti, merthogy a legkifinomultabb társasági élvezet éppenséggel az íny élvezete is, a jó társaságban elköltött lakoma tudniillik, amely persze csak ürügy a csevelyre.³⁷ Azonban ahogy az antropológiai előadások pertraktálnak bennünket, embereket, abban *Geselligkeit*ünk nagyobb súllyal esik latba ennél: az antropológiai előadásokban *meghatározásunk szerint* a többiekkel együtt élni rendelt lények vagyunk, már amennyire mint embereknek van egyáltalában meghatározásunk, mert inkább rendeltetésünk van (éppen mert a nem karakterének meghatározásával nehézségeink akadnak) – legalábbis akkortól, hogy Kant pragmatikus antropológiája fölölti végső alakját, amitől kezd igazán Kantra vallani, amikor tudniillik helyükre kerülnek „A nem karakteréről” címet viselő fejezet elemei. A fejezet különben a végső, megjelent változatban nem különösebben terjedelmes, az előadások sem bibelődnek vele sokat – Kant ellenben sokat bibelődött a hátrahagyott észrevételek tanúsága szerint, ahogy sokat bibelődött az ízlést taglaló szakaszokkal is. Nem véletlenül: „A nem karaktere” afféle foglalata annak, amit akár Kant történetfilozófiájának is nevezhetnénk, ha kedvünk lenne vitába keveredni arról, volt-e történetfilozófiája Kantnak egyáltalán.³⁸ Itt bátran eltekinthetünk annak szétszalazásától, a morál- vagy politikai filozófus Kant miféle megfontolásaiából, mely írásaiból áll is össze, ami az ember rendeltetéséről (vagy reményeiről) az antropológiában olvasható – „az ember meghatározását és kibontakozásának jellegét illetően a pragmatikus antropológia *summája* ekképp hangzik: az embert esze arra rendeli, hogy az emberek társaságában éljen, s ott magát *kiművelje, civilizálja és moralizálja*; s hogy, bármekkora legyen is benne a hajlandóság *szenvedőleg* en-

³⁷ *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 567–568.

³⁸ A szóban forgó fejezet az ember *rendeltetéséről* szól, vagy arról, miféle rendeltetésben reménykedhetik egyáltalán – ezzel a kocka, mármint a történetfilozófia tárgyában, el van vetve.

gedni a kényelemszeretet és jólét csábításainak – amit is boldogságnak nevez –, mégis *tevőlegesen* méltóvá tegye magamagát az ember voltra [*zur Menschlichkeit*], megküzdve azokkal az akadályokkal, amelyeket természetének nyersesége gördít elébe”. Az embert az határozza meg, hogy nincs meghatározása (nincs leírása – története van³⁹), hogy „olyan a karaktere, amelyet maga terem magának”, mert tökéletesedni képes lény, „hisz tehetségében áll, hogy maga választotta célok szellemében tökéletesítse önmagát; miáltal *az ész tehetségével* megáldott állatként [*animal rationabile*] *eszes állatot* [*animal rationale*] faraghat magából”; ahol is persze a természetének nyersesége által állított akadályok leküzdése irdatlan föladat, amelyben az ember tán külső segítségre is szorul – vagy épp ettől irdatlan a föladat, ha netán épp a Gondviselés kedvenc vehiculuma találna fölrobbanni a kezünkben –, mert „ha az itt, a földön egyáltalában lehetséges eszes lények eszméjéhez mérjük őt, az emberi nem karakterisztikus vonása ez: hogy a természet a *viszály* magvát plántálta belé, s úgy tetszett neki, hogy az ember tulajdon esze ebből kovácsolja ki azt az *egyetértést* – avagy az állhatatos közeledést ahhoz legalább –, amely utóbbi, ha az *eszmét* nézzük, a *célja* voltaképp,⁴⁰ ámde ténylegesen, a természet tervében az előbbi (a *viszály*) az *eszköze*⁴¹ egy magasabb, számunkra kifürkészhetetlen bölcsesség [rendelésének] – mármint az ember tökéletesedését a kibontakozó műveltség révén, még ha az élet adta emberi örömök néminemű fölláldozásának az árán is, de kieszközleni”. Sikert persze csak a maga erejétől nem remélhet az ember – „arra nem következtethetni *a priori* azokból az adottságokból, melyeknek hogy birtokában van, azt tudjuk róla” –, reményeinek morális bizonyosságáról, annyi bizonyosságról, amennyi ahhoz szükségeltetik, hogy el ne mulasztuk előmozdítani a célt, mégsem mondhat le.⁴² De épp hogy igazi rendeltetésünkért harcban állunk önmagunkkal, és a siker bizonytalan, mint a kutya vacsorája, az teszi – teszem föl én – lebilincselően érdekessé Kant számára, ami bennünket, embereket összefűz, akár akaratunk ellenére avagy természetünk nyersesége dacára is, s ha netán balgaságból volna is megszerkesztve: hogy szenvedély csak más emberekhez bír fűzni minket, hogy talán épp a Gondviselés furcsa érzelmeiket plántált belénk a maga magasabb céljai érdekében, hogy még vacakságaink is e magasabb célok szolgálatába léphetnek netán, mi meg gondolatban egy külső nézőpontra veckölődünk, hogy megtudjuk, miképp is festünk a néző szemében stb. Mert mindez reményeinkről szól. És ez teszi – teszem föl én – igézővé ízlésünket Kant szemében, ízlésünket,

³⁹ 1405. észrevétel.

⁴⁰ A mondatot a H (az *Antropológia* kézírata) alapján javítottuk.

⁴¹ H: „[...] eszköze az utóbbinak, mint egy magasabb [...]”.

⁴² *Anthropologie in pragmatisher Hinsicht*, 683.

amely maga a társiaság, hiszen nem más, mint épp a mások tetszése szerint való választás képessége, maga az előzékenység, még ha épp emberkerülő kedvünkben vagyunk is, az erkölcsiség analogonja, amely maga is mintha valamiféle morális adottságról árulkodnék bennünk, az ész velünk született parancsáról, mely talán mégiscsak följogosít bennünket arra, „hogyan emberi nemet ne gonosznak fessük, hanem a rosszból magát az akadályok dacára is állhatatosan mind előbbre haladva a jóhoz fölküzdeni próbáló nemnek”,⁴³ már csak azért is, mert e különös fogékonyságnak köszönhetően ami egyebekben parancsolat – és mint ilyen alkalmasint gyűlöletes az emberek szemében⁴⁴ –, az *tetszik*

Hogy van olyan, hogy ízlés, és hogy épp nekünk van – már-mint amikor és amíg ízlésünkre hallgatunk (amíg úgy van drótozva a fejünk) –, valami jobbról árulkodik, mint amennyi hogy telik tőlünk, azt akár csak képzelni is szabad volna magunkról.⁴⁵

Elég ok filozófiát fabrikálni ama megfigyelésekből, amelyekkel amúgy filozofikus koponyák bibelődtek. Másképp pertraktálva ugyanazt pertraktálva: hogy ugyanis hogyan állunk egymással mi meg a természet céljai.

Ezzel a megjegyzéssel azonban, félek, már-már belegázoltam abba a két és fél percbe, amely csak ennek a röpké traktátusnak a vége után következhetik, holott még végét sem szakasztottam az értekezésnek. Amiért is legjobb, ha legott sort keríték rá, éspedig egy *befejező megjegyzéssel*, amely, épp mert befejező megjegyzés, a mondott célra igen alkalmasnak látszik.

Mert megígértem, szolgálok majd a végén az ennek az írásnak az alaptételét képező állítás egy mulatságosabb megfogalmazásával is, és mert az ízlésnek szentelt traktátusokat mintha amúgy is illenek a hanyatláson érzett keserűség mélabújának belengenie, én pedig nem látom be, miért épp én kellene hátat fordítsak e szép tradíciónak, holott tán az utolsó lehetőséget kínálja a mélyértelműség metálfestékével lefűjnom írásom ütött-kopottságait, hadd zárjam, mert legfőbb ideje, az alábbiakkal ezt az írást. Gondviselés, *Naturzweck*, rendeltetés stb. a szótárunkból kikopvák, s ha

⁴³ I. m. 689–690.

⁴⁴ A *Collins*ből, illetve az 1772–73-as előadássorozat *Brauer*-féle lejegyzés-változatából már idéztem: „hiszen ha csupán az ész közbenjárására vagy csupán az észnek tetszik – tudniillik az erény, amikor is a tetszés voltaképp csak jóváhagyás –, akkor az csak parancsolat; a parancsolat azonban mindenkor gyűlöletes az emberek szemében”.

⁴⁵ „Nem úgy fest, mintha az emberi természetben ott rejlenék a bizalom, a szívből jövő jóakarát és a barátság különös hajlandósága. Majd-hogynem csak a becsület és udvariasság az emberek társadalmi karakterében rejlő egyedüli tökéletességek. Amiért is, ha nincs benne hiúság, az ízlés az, aminek csiszolásán a leginkább fáradoznunk kell az érintkezésben.” 726. észrevétel (1771–72 vagy 1769–70, esetleg 1773–75.)

ízlésünk valóban *zur Eintracht* rendeltségünkről árulkodik, meglehet, kinőjük vagy elveszítjük őt (hogy kinőjük-e, vagy elveszítjük, kinek-kinek az *ízlésére* bízom, amíg van olyan, hogy ízlés); végül is abba, hogy *Eintracht*, már csak a futballban botlani, úgy, hogy Eintracht Frankfurt, egy valaha hinni érdemesnek tartott hit relikviájaként, ahogy melleleg Haladásra is csak ott. Igazán kár volna érte pedig, mármint ízlésünkért. Mert úgy van az, hogy „a magányban az ember nem tesz ízlése kedvére. Minden szépet a társaság kedvéért szeretünk és keresünk. Nagyon valószínű, hogy a férfi [enélkül] nem a szépségéért választana asszonyt magának, hanem aszerint, hogy egészséges és erős-e. Hogy mostanság a szépség okán választunk, a társaság iránt táplált szeretet miatt van [...]”.⁴⁶

Képzeld el, Olvasó, az utcán persze akkor is még gyönyörű nők mászkálnának, úgy értem (ha érteném, úgy érteném), *objektíve* gyönyörű nők, de mert szépség nincs nélkülünk, nagy *Ungeselligkeitünkben* már nem fordulnánk utánuk.

Igazán nyomorúságosan festenek.

Amivel egyben fényt derítettem annak végső indítékára is, miért is szerettem volna Nyájas Mindannyiunkat arra az ideára emlékeztetni, amelynek a kedvéért Kant az ízlés dolgaival való, kétségkívül filozofikus koponyák üzte szöszmötölsből (művészet)filozófiát csinált.

⁴⁶ Collins, 179.